

کیفیات محیطی موثر بر قرارگاه رفتاری در فضاهای سبز و باز

محلی

معصومه سربندی فراهانی*

مصطفی بهزادفر**

مصطفی عباس‌زادگان***

نینا الوندی پور****

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۰۹/۱۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۶/۲۴

چکیده

قرارگاه رفتاری به معنای الگوی رفتاری پایدار در مکان، حاصل تعامل محیط و انسان در دوره زمانی متناوب می‌باشد. انسان موجودی جدا از پیرامون خود نیست و در هر لحظه با آن ارتباط دارد. از این رو در هر لحظه از محیط تاثیر می‌پذیرد و به صورت متقابل بر آن تاثیر می‌گذارد. در این میان ویژگی‌های محیط بر الگوهای رفتاری تاثیر بسزایی دارد. مقاله حاضر با بررسی متغیرهایی چون تعداد، تنوع و چگونگی سازماندهی قرارگاه‌های رفتاری در فضاهای سبز و باز محلی، سعی در شناسایی هنجارهای کیفیات محیطی موثر بر شکل‌گیری قرارگاه‌های رفتاری مطلوب دارد که در حیطه نمایانگر کارکردی، مطرح می‌باشند. روش تحقیق مقاله پیش‌رو، بررسی تطبیقی از طریق مشاهده مستقیم قرارگاه‌های رفتاری از نوع جستجوگر با بهره‌گیری از شیوه عکس‌برداری از محیط در فواصل زمانی گوناگون می‌باشد. ماهیت قرارگاه‌های رفتاری و الگوهای فضایی - زمانی هر یک از نمونه‌های مطالعاتی نشان می‌دهد که هنجارهای نفوذپذیری بصری و فیزیکی، تنوع فعالیتی، امنیت و آسایش محیطی نقش بسزایی در شکل‌گیری قرارگاه رفتاری مطلوب در فضاهای سبز و باز محلی دارند. همچنین در صورتی که کیفیات محیطی یاد شده در طراحی فضاهای سبز لحاظ شوند، احتمال افزایش تعداد و نوع قرارگاه‌های رفتاری مطلوب، وجود دارد که تبعات مثبتی از جمله افزایش تعاملات اجتماعی را در پی خواهد داشت و در صورت شکل‌گیری قرارگاه رفتاری نامطلوب، کارکرد پارک‌ها با تبعات منفی از جمله به وقوع پیوستن جرایم و کاهش امنیت همراه خواهد بود.

کلمات کلیدی: رویکرد رفتار شناختی، پارک و فضای سبز، قرارگاه رفتاری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مجله علمی پژوهشی

* نویسنده مسئول، کارشناس ارشد طراحی شهری دانشگاه علم و صنعت ایران، Sarbandi.farahani@yahoo.com

** استاد گروه شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران

*** دانشیار گروه شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران

**** کارشناس ارشد برنامه ریزی شهری و منطقه ای دانشگاه علم و صنعت ایران

۱- مقدمه

فعالیت‌های انسانی در عرصه اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و مانند آن معطوف به هدفی معین است و ضامن بقای جامعه و تداوم بخش زندگی عمومی و اجتماعی مردمانی است که به واسطه‌ی آن به هم می‌آمیزند (پارسی، ۱۳۸۱). نیاز به برقراری روابط اجتماعی در فضاهای شهری موجب تعامل افراد با مکان کالبدی و اجتماعی در قالب تعاملات شناختی، رفتاری، عاطفی و معنایی می‌شود که یکی از نتایج آن حس تعلق به مکان می‌باشد (Brown & Perkins:1992). از آنجایی که طراحی موفق فضاهای سبز و باز محلی در تسهیل فعالیت‌های اختیاری و اجتماعی افراد تاثیرگذار است و در صورت عدم وجود کیفیات لازم، الگوهای رفتاری دچار اختلال خواهد شد، بررسی عوامل موثر در شکل‌گیری و کارکرد قرارگاه‌های رفتاری می‌تواند در ساماندهی، برنامه‌ریزی و طراحی آن مدنظر قرار گیرد. ارتباط دو سویه رفتار و محیط در واحد تحلیل قرارگاه رفتاری چه در بررسی محیط‌های ساخته شده از منظر رفتاری و چه در طراحی محیط با رویکرد رفتاری بسیار حایز اهمیت است. با بررسی منابع متعددی که به بررسی محیط‌های ساخته شده با رویکردهای مختلف از انسان‌شناسانه تا فرهنگی و بومی، مشخص می‌شود که توجه به مفهوم و ویژگی‌های قرارگاه رفتاری در طراحی با هر رویکردی بسیار مهم است (دژدار و دیگران، ۱۳۹۱).

همان‌طور که ذکر شد پارک‌ها، فضاهایی برای دیدن و دیده شدن، زمینه‌ای برای رهایی از فضای شخصی خانه و حضور در فضای بیرونی می‌باشند. با توجه به ضعف میدادین در نقش فضاهای شهری در کشورمان، در صورتی که فضاهای سبز و باز زمینه برقراری تعاملات اجتماعی را فراهم آورند، می‌توانند در زمره‌ی عرصه عمومی^۱ قلمداد شوند. پارک اعتماد به عنوان یکی از پارک‌های فعال و بوستان حکیم به عنوان یکی از پارک‌های غیرفعال در منطقه ۱۰ شهرداری تهران جهت مساله‌گشایی کارکرد قرارگاه‌های رفتاری، انتخاب شده‌اند. این دو پارک در نزدیکی خیابان شهید دعوتی و در محدوده دو خیابان حسام‌الدین (شمال) و بریانک (جنوب) واقع شده‌اند. دلیل اصلی برای گزینش پارک‌ها کنکاش در کارکرد قرارگاه‌های رفتاری در هر دو نمونه مطالعاتی بوده تا با بررسی کیفیات محیطی در آن دلایل شکل‌گیری تعدد قرارگاه‌های رفتاری مطلوب در پارک اعتماد و قرارگاه‌های رفتاری نامطلوب در بوستان حکیم شناسایی گردد.

بنابراین یکی از ابعاد روش شناختی پژوهش حاضر، بر پژوهش در مطالعات موردی تاکید دارد. بر این اساس برای اعمال پاسخ به سوالات پژوهش از شیوه مشاهدات میدانی استفاده نموده که در روش حاضر برای جستجوی عوامل محیطی موثر شکل‌گیری قرارگاه‌های رفتاری

^۱ Public Realm

مطلوب یا نامطلوب از روش مشاهده لحظه‌ای^۱ استفاده شده است. در این روش با مستقر نمودن دوربین در مکان مناسب (به نحوی که جلب توجه نکند) از فضای مورد نظر در فواصل معین زمانی (ساعات ۹-۱۰ صبح، ۱۲-۱۳ ظهر، ۱۵-۱۶ عصر) در ۲۸ دی ماه ۱۳۹۰ از صحنه عکس-برداری و سپس قرارگاه های رفتاری مورد شناسایی و تحلیل قرار گرفته‌اند که در حین جمع-آوری داده‌ها، از روش تحلیلی برای پاسخ به سوالات تحقیق بهره برده شده است.

۲- پرسش‌های پژوهش

- ۱- علل شکل‌گیری قرارگاه های رفتاری مطلوب یا نامطلوب در فضاهای سبز و باز چیست؟
- ۲- فضاهای سبز و باز که فضایی برای شکل‌گیری قرارگاه‌های رفتاری مطلوب را مهیا می‌سازند، واجد چه کیفیات محیطی می‌باشند؟

۳- روش تحقیق

در پژوهش پیش‌رو از بررسی تطبیقی استفاده شده است. بررسی تطبیقی فرآیندی جامع، چند بعدی و سیستماتیک برای یافتن تفاوت‌ها و شباهت‌ها در مورد پژوهی است (پیک ونس، به نقل از بنکدار، ۱۳۸۹). این نوع پژوهش الگوهایی را که عمومیت دارند از محیط پژوهش اخذ می‌کند و به نوعی با تأکید بر تفاوت‌ها و اختلاف‌های میان بستر پژوهش به درک بیش‌تر موضوع کمک می‌کند. در مطالعات تطبیقی دو روش کمی و کیفی مورد استفاده قرار می‌گیرند. پژوهش کیفی در پی آن است که پدیده‌های اجتماعی-کالبدی را در زمینه‌ای پیچیده توصیف یا تبیین کند و با نگاهی کل‌نگر به تحلیل آن بپردازد (گروت و وانگ، ۱۳۸۸). پژوهشگران کیفی، اشیا را در موقعیت‌های طبیعی آن‌ها مطالعه می‌کنند و می‌کوشند پدیده‌ها را برحسب معنایی که مردم به آن‌ها می‌دهند، مفهوم‌سازی یا تفسیر کنند (گال و دیگران، ۱۳۹۱). در این روش برای دیدگاه‌های افراد مورد تحقیق، ارزش قائل می‌شوند و می‌کوشند تا از دیدگاه‌های آنان آگاه گردند، ضمن آن‌که پژوهشگر و افراد مورد تحقیق با هم رابطه متقابل برقرار می‌کنند. این تحقیق هم حالت توصیفی دارد و هم تبیینی و سرانجام اینکه برای جمع‌آوری داده‌های اصلی به گفته‌ها و رفتارهای قابل مشاهده افراد تکیه می‌کند (مارشال و راسمن، ۱۳۷۷). از آنجایی که قرارگاه‌های رفتاری دارای ماهیت اجتماعی-کالبدی است و مردم استفاده‌کنندگان فضا محسوب می‌شوند، پرداختن به آن بدون توجه به نظرات و رفتار مردم امکان‌پذیر نیست. از این رو، در پژوهش حاضر رویکرد غالب، رویکرد کیفی است که بر ماهیت اجتماعی واقعیت‌ها و اهمیت ارزش‌ها در فرآیند تحقیق تأکید دارد. البته در قسمت‌هایی از این تحقیق، بنا به ضرورت و با توجه به نیاز به مقایسه کمی نتایج، از رویکرد کمی نیز استفاده شده است.

^۱ Snap-shot observation

۴- چارچوب نظری تحقیق

همزمان با تحولاتی که از نیمه دوم قرن بیستم با مقوله شناخت انسان در حوزه‌های علوم انسانی جهت پاسخ‌گویی بهتر به نیازهای روانی و فیزیکی او انجام شد، روانشناسی محیطی به عنوان تخصص میان رشته‌ای و با هدف «مطالعه روان‌شناختی رفتار در ارتباط با محیط‌های فیزیکی» اهمیت خاصی یافت. در این دانش چگونگی ارتباط متقابل رفتار و محیط از جنبه‌های گوناگون مورد بررسی قرار گرفته است که مهم‌ترین نظریات ارائه شده شامل روانشناسی عمقی، رفتارگرایی، گشتالت و اکولوژیکی است. مورد اخیر به دلیل اصالت بخشیدن به محیط عینی و فاصله گرفتن از شیوه‌های سنتی و آزمایشگاهی و مشاهده رفتار در محیط روزمره، با اهداف این مقاله سازگارتر بوده و بر این اساس به مفهوم قرارگاه رفتاری و ویژگی‌های آن پرداخته می‌شود.

۴-۱- مفهوم قرارگاه رفتاری

روانشناسی اکولوژیک به مطالعه رفتار انسان در محیط واقعی می‌پردازد و رفتار او را در تعامل با انسان‌های دیگر و محیط پیرامون فرد بررسی می‌کند. رفتار انسانی در محیط شهری نیز به صورت بی‌ربط یا تصادفی رخ نمی‌دهد، بلکه در هماهنگی با محیط غیر رفتاری بروز می‌یابد. در بررسی روابط انسان با محیط نباید صرفاً بر جنبه‌های روانی، اجتماعی یا فیزیکی تمرکز داشت بلکه باید هر یک از این موارد را به صورت یک کلیت واحد مورد تجزیه و تحلیل قرارداد؛ در واقع محیط و رفتار باید در قالب یک امر واحد مورد بررسی قرار گیرند. از سوی دیگر رفتار فرد در نتیجه انگیزش‌های او، قابلیت‌های محیط و تصاویر خارج از ادراک مستقیم محیط و معانی حاصل از آن شکل می‌گیرد. این رویکرد کنش‌گرانه بر وابستگی‌های محیطی به مثابه عوامل تعیین‌کننده رفتار تاکید می‌کند (التمن، ۱۳۸۲).

قرارگاه رفتاری^۱ و یا یک «مکان- رفتار» عنصری تحلیل‌کننده برای تشریح کارکردهای اصلی فضاها به کار گرفته می‌شود. قرارگاه رفتاری مفهومی است که برای اولین بار به وسیله راجر بارکر^۲ و همکارانش (۱۹۶۰) در راستای پژوهش در «روانشناسی رشد» برای تجزیه و تحلیل محیط اجتماعی و روان‌شناختی کالبدی کودکان ابداع گردید. رفتار افراد در قرارگاه رفتاری علاوه بر ویژگی‌های فردی، تابعی از ابعاد فیزیکی محیطی و رفتار جمعی است. یک قرارگاه رفتاری یک واحد کوچک اجتماعی است که از تلفیق پایدار یک فعالیت و یک مکان بگونه‌ای حاصل می‌آید تا در فرایندی منظم بتواند عملکردهای ضروری آن محیط رفتاری را برآورده سازد. عناصر تشکیل دهنده یک قرارگاه رفتاری به گفته راجر بارکر عبارت است از:

۱. فعالیت‌های مستمر و پایدار در یک مکان و یا الگوی پایدار یک رفتار؛

¹ Behavior -Setting

² Roger Barker

۲. قلمرو و یا آرایش سه بعدی محیط یک مکان- رفتار؛

۳. ساختار محیط یک مکان- رفتار که حاصل همزیستی بین دو عنصر اول و دوم است که بارکر آن را اصطلاحاً هم‌ساخت نامید. هم‌ساخت به این معنی است که بدون ارتباط ساختی بین قلمرو و رفتار انسان امکان تشکیل یک مکان _ رفتار پایدار نمی‌تواند وجود داشته باشد؛

۴. همچنین وجود یک دوره زمانی.

در پژوهش‌های بعدی، یکی از شاگردان او به نام آلن ویکر^۱ (۱۹۷۹) عوامل دیگری را که در تبیین یک قرارگاه رفتاری می‌تواند مؤثر واقع شوند را ارائه کرد. از میان این عوامل دو عامل برنامه در قرارگاه رفتاری و عامل شخص یا عوامل کنترل‌کننده‌ی آن به عنوان عناصر پنجم و ششم معرفی شدند (لنگ، ۱۳۸۶). به عبارتی افراد هرگاه وارد یک قرارگاه رفتاری می‌شوند تحت تاثیر هم‌ساخت موجود قرار گرفته و رفتار خود را بر اساس آن تنظیم می‌نمایند. بر این اساس برنامه عمل قرارگاه های رفتاری می‌تواند با وجود جایگزینی شرکت کنندگان ادامه یابد و مردم سریع محیط را از طریق قرارگاه رفتاری تجربه می‌کنند به طوری که قرارگاه رفتاری را می‌توان به عنوان واحد پایه از محیط شناخت (Wen Liu, 2012). در تحقیقات بعدی ویژگی‌های نوینی در قرارگاه رفتاری مطرح شد که در روانشناسی اکولوژیکی سنتی به آن اشاره نشده است، این موارد به قرار زیر می‌باشد:

۱. قرارگاه رفتاری همواره در حال تغییر است و مانند چرخه‌ای از زندگی تکرار می‌شود. از این رو عامل زمان نه فقط به عنوان بازه‌ی زمانی یا دوره تناوب بلکه طی فعالیت قرارگاه نیز اهمیت دارد.

۲. قرارگاه رفتاری محصول تعامل میان افراد درون خود است و بر خلاف روانشناسی اکولوژیک سنتی که بر ویژگی‌های فرافردی تاکید داشت، فعل و انفعالات درونی قرارگاه رفتاری تحت تاثیر فرایند معناسازی توسط افراد درون آن رخ می‌دهد و بخش اعظمی از تعاملات به واسطه‌ی علایم و نشانه‌های کلامی و غیرکلامی برقرار می‌شود.

۳. قرارگاه رفتاری در زمینه‌ی وسیع‌تری تعلق دارد که تاثیر بسزایی در کارکرد آن می‌گذارد (Wicker, 2011، به نقل از گلرخ، ۱۳۹۱).

به عبارت دیگر قرارگاه های رفتاری شامل هر دو مولفه انسانی و غیر انسانی در یک محیط فضایی و زمانی روشن می‌باشند که در هر یک از آن‌ها، اجسام برای پشتیبانی از الگوهای رفتاری ثابت و در بازه های زمانی معین سازمان یافته‌اند. همچنین سازمان دادن قرارگاه های رفتاری برای حمایت از برنامه‌های ویژه دربرگیرنده عقاید شخصی و همچنین تفسیری از بافت اجتماعی و قوانین برای انجام رفتار مناسب می‌باشد (Wen Liu, 1994). در حقیقت قرارگاه رفتاری واحدی عینی است که از قبل توسط پژوهشگر تعریف نشده بلکه در ارتباط با محیط

¹ Wicker

شکل یافته است (Barker,1968; Schoggen,,1989; Hef,2001). قرارگاه رفتاری نیز نوعی از ارتباطات غیر کلامی است که از طریق سازمان دادن نشانه‌های فیزیکی از جمله عناصر ثابت، نیمه ثابت و متحرک به برقراری ارتباطات و ظهور رفتارهای مشخص منجر می‌شود (Rapoport,1990). قرارگاه رفتاری در محیط و در انزوا رخ نمی‌دهد بلکه یک سیستم رفتاری برای حمایت و پشتیبانی از سیستم‌های فعالیتی در جامعه سازمان یافته است. امکان ظهور قرارگاه‌های مشابه در محیط‌های مختلف وجود دارد، اما سازمان‌یافتگی زمانی و مکانی آن‌ها منجر به بیان برداشت‌های متفاوت و مناسبات اجتماعی مختلف می‌شود. در حقیقت قرارگاه‌های رفتاری و برنامه هر یک از آن‌ها می‌تواند به‌عنوان بازنمایی از نظام معناداری اجتماعی و فرهنگی شناخته شود (Wen Liu, 2012). همچنین قدرت قرارگاه رفتاری در تعیین رفتار انسان ناشی از چند ویژگی آن می‌باشد:

۱. قرارگاه رفتاری طبیعی فرافردی دارد. به این معنا که افراد بر اساس میل و انتخاب خود وارد قرارگاه رفتاری می‌شوند و به قید و بندهای آن مقید هستند. قرارگاه رفتاری مستقل از ادراک فردی شکل می‌گیرد و از این‌رو دارای مرزهای فضایی و زمانی می‌باشند.
 ۲. میان عناصر کالبدی و اجتماعی وابستگی متقابل و سازگاری وجود دارد که انسجام درونی آن را در پی دارد (بارکر این مفهوم را با نام هم‌ساخت بیان کرده است).
 ۳. قرارگاه رفتاری دارای سیستم درونی خودکنترلی می‌باشد و افراد در راستای اهداف و برنامه‌های قرارگاه رفتاری به طور پیوسته از این مکانیسم نگهداری کرده و اختلال‌های پیش‌آمده را رفع می‌نمایند.
 ۴. افراد در قرارگاه رفتاری به طور هم‌زمان دو نقش را ایفا می‌کنند. از یک سو به پیام‌ها و علایم دریافتی از محیط پاسخ می‌دهند و از سوی دیگر به عنوان عناصر اجتماعی که از مولفه‌های اصلی شکل‌گیری قرارگاه رفتاری است پیام‌ها و علایمی را برای افراد دیگر درون قرارگاه رفتاری می‌فرستند (Scott,2005).
- برای ایجاد یا برچیده شدن قرارگاه رفتاری شرایطی وجود دارد که مهمترین آن‌ها به قرار زیر می‌باشد:

۱. شناسایی الگوهای رفتاری به عنوان شرط نخست ایجاد قرارگاه رفتاری؛
 ۲. بهره‌گیری از امکانات طراحی مکان در پاسخ به الگوهای رفتاری شناسایی شده؛
 ۳. تقویت یا محدودسازی الگوهای رفتاری از طریق مداخله در محیط؛
 ۴. ایجاد معنا، خاطره‌ی مکان و حافظه‌ی جمعی (kytta,2003؛ به نقل از حیدری، ۱۳۹۲).
- همچنین وجود قرارگاه‌های رفتاری شکل یافته در محیط منعکس‌کننده چگونگی زندگی روزمره افراد و تعاملات اجتماعی آن‌ها در جامعه می‌باشد. بررسی قرارگاه‌های رفتاری، شامل انواع مختلف برنامه، رخداد‌های زمانی و مجموع مدت زمان حضور در قرارگاهی خاص می‌تواند

منجر به ارائه فرصتهایی بی نظیر در محیط از قبیل قوی تر شدن زندگی اجتماعی و افزایش الگوهای تعامل اجتماعی در میان اعضای جامعه شود.

در صورتی که قرارگاه رفتاری کیفیات لازم را برای گرد هم آوری افراد فراهم کند، می تواند منجر به بروز رفتارهای غیرضروری شود. این نوع از اجتماع را که در مکان به وقوع می پیوندد، می توان پاتوق نیز نامید. پاتوق در لغت نامه دهخدا محل عادی اجتماعات لوطیان در محل یا شهر یا قریه است. همچنین پاتوق موقعیتی است که در آن عده ای از افراد به طور آزادانه جمع شده و برخلاف کارهای روزانه که به عنوان وظیفه و شغل بدان مشغول بوده اند به فعالیت های مورد علاقه شان که کمتر تناسبی با وظایف شغلی شان دارد، می پردازند (آزاد ارمکی، ۱۳۹۰). به گفته ی لینچ نوعی از گره ممکن است محل تمرکز باشد و اهمیت آن ها به سبب تراکم پاره ای از امور و یا خصوصیات در نقطه ای باشد؛ مانند گوشه ای از یک خیابان که به اصطلاح «پاتوق» بچه های محل است (لینچ، ۱۳۸۳). بنابراین پاتوق پاسخی به نیاز اجتماعی انسان در فضاهای شهری است که روابط اجتماعی صمیمانه مهم ترین الگوی رفتاری جاری بوده و در صورت داشتن سایر ویژگی ها از موثرترین قرارگاه رفتاری بر ابعاد شخصیتی، فرهنگی و اجتماعی افراد در عرصه های همگانی محسوب می شود.

۲-۴- پارک به مثابه قرارگاه رفتاری

فضای همگانی موفق، سلسله مراتبی از قرارگاه های رفتاری است که در پیوند با هم نظام های فعالیت را به وجود می آورند. هم ساخت هایی که در محیط و الگوی رفتاری جاری است بسته به نوع درجه وابستگی شان با دیگر همساخت ها، ممکن است به صورت قرارگاه رفتاری مستقل و خودکفا باشند و یا جزیی از چندین مجموعه باشند (دژدار و دیگران، ۱۳۹۱). بحث دیگری که در ارتباط با قرارگاه های رفتاری قابل طرح است، ارتباط زنجیره ای قرارگاه های رفتاری با یکدیگر است. شناسایی خردمکان های رفتاری در درون یک پهنه و یا دارای ارتباط محتوایی و موضوعی با یکدیگر و تلاش در جهت ساماندهی آن ها و ایجاد انسجام و پیوستگی میان آن ها بسیار حایز اهمیت می باشد (حیدری، ۱۳۹۲).

پارک و فضای سبز محیطی برای استراحت، آشنایی با طبیعت، انجام فعالیت هایی که در سایر فضاها ممکن نمی باشد، بوده و تاثیر زیادی در بهداشت و سلامت شهروندان دارد (صالحی و همکاران، ۱۳۹۱). همچنین امروزه این نظر که فضاهای سبز شهری بر رفتار شهروندان تاثیر می گذارند و می توانند برای تنظیم رفتار به کار برده شوند، امری پذیرفتنی است و اصولاً چنین امکانی وجود دارد که از طریق برنامه ریزی و طراحی فضاهای سبز شهری، مراتب ارتقای اخلاقی و اجتماعی افراد جامعه را فراهم سازد و از طریق تماس با طبیعت، صدمات وارده به هویت و شخصیت افراد را جبران نماید. بنابراین امروزه ساخت و طراحی فضای سبز، از فضای کالبدی

محض دور شده و بر این فضا به عنوان مکانی مناسب که می‌تواند آثار اجتماعی، فرهنگی و روان‌شناختی مثبتی داشته باشد، تاکید می‌شود (مدنی پور، ۱۳۷۹).

بدین ترتیب شکل‌گیری قرارگاه‌های رفتاری که کانون‌های فعالیت در فضاهای شهری به حساب می‌آیند، سهم بسزایی در وقوع فعالیت‌های اختیاری و اجتماعی و به طبع در شخصیت اجتماعی افراد جامعه دارد. همان‌طور که ویکر عنوان کرد، قرارگاه رفتاری در زمینه وسیع‌تری تعلق دارد و بر این اساس پارک نه تنها خود می‌تواند یک قرارگاه رفتاری باشد بلکه می‌تواند شماری از قرارگاه‌های رفتاری خرد را در خود جای دهد. پارک در طول شبانه‌روز با تنوع فعالیتی، زمانی و سنی قرارگاه‌های رفتاری همراه می‌باشد. اگرچه استفاده‌کنندگان اصلی پارک و فضای سبز در طول زمان متغیر می‌باشند، ولی این مکان اغلب متعلق به مجموعه واحدی از استفاده‌کنندگان اصلی است. مرور نوشته‌های مربوطه و بررسی مطالعات ۱۳ پارک نشان می‌دهد که هر گروه سنی زمان استفاده خاصی از فضا دارد. به عنوان مثال کاربران مسن پارک می‌توانند نیمکت‌هایی در یک محدوده مشخصی از پارک در طی ساعات صبح اشغال کنند و در طی ساعات بعد از ظهر به استراحت در منازل بپردازند. در حالی که در همان ساعات نوجوانان به پارک‌ها داخل می‌شوند (فوسایت و دیگران، ۱۳۸۹).

پارک به دلیل آن‌که در فواصل زمانی مشخص الگوهای ثابت رفتاری در آن مشاهده می‌شود، یک قرارگاه رفتاری است. بی‌روحو و ملالت فضا، اغلب به علت کمبود انواع الگوهای ثابت رفتاری در محیط است. روابط اجتماعی و معاشرت عمومی مردم در قرارگاه‌های رفتاری عمومی صورت می‌گیرد. آنان جذب قرارگاهی می‌شوند که توانایی و میل به سازگاری با الگوهای ثابت رفتاری که در آنجا روی می‌دهد، را داشته باشند. نکته مهم در نیاز به ایجاد هماهنگی، قابلیت انطباق و سازگاری بین یک الگوی رفتاری با محیط فیزیکی آن است که رفتار در آن به وقوع می‌پیوندد. این ویژگی سبب می‌شود تا برخی مکان‌ها در ارتباط با برخی الگوهای رفتاری مناسب‌تر بوده و دارای قابلیت بیشتری باشند بنابراین پارک به عنوان یک قرارگاه رفتاری باید پاسخگوی نیازهای رفتاری ثابت و متفاوت گروه‌های مختلف مردمی باشد (امین زاده و افشار، ۱۳۸۲). همچنین ایجاد حس قلمروپایی و مالکیت شهروندان در فضاهای عمومی به‌ویژه در پارک‌ها، ضرورتی است که به افزایش کارایی و بهبود امنیت در محیط می‌انجامد. این امر با دقت در طراحی دید و منظر، ایجاد فضاهایی با دید طبیعی، نورپردازی به‌جا و درست و امکاناتی از قبیل فضای نشستن، میز مناسب، وسایل ورزش، مسیرهای جاذب با شیب ملایم و ... محقق می‌شود (انصاری و دیگران، ۱۳۸۹).

۵- یافته‌ها و بحث

۵-۱- شناخت و تحلیل قرارگاه‌های رفتاری پیرامون پارک اعتماد

جزء فضاهای پارک اعتماد با تمرکز بر تعداد، تنوع، نحوه سازماندهی فضایی- مکانی و الگوهای رفتاری جاری در هر یک از قرارگاه‌های رفتاری مورد مشاهده مستقیم قرار گرفته‌اند. همان‌طور که بیان گردید، الگوی مکانی- فضایی قرارگاه‌های رفتاری می‌تواند ثابت، نیمه ثابت و متحرک باشد و برخی از فضاها نیز ممکن است بیش از یک قرارگاه رفتاری را در خود جای دهند. در پارک اعتماد نیز مجتمع فرهنگی- هنری اعتماد به عنوان مهم‌ترین قرارگاه رفتاری با برنامه رسمی و قلمروی فضایی- مکانی ثابت در محدوده شناسایی شده که در طول روز فعال و مراجعه کنندگان آن اغلب کودکان و نوجوانان می‌باشند. سپس قرارگاه رفتاری شطرنج‌بازان در پارک اعتماد از قدرت بسزایی برخوردار است که الگوی فضایی- مکانی آن در لبه‌ی شرقی، جنوب تا غرب پارک که به صورت پراکنده می‌باشد. اغلب افراد مسن و تا حدودی جوانان محله برای بازی شطرنج به این فضا کشانده می‌شوند که قرارگاه رفتاری پویایی را به وجود آورده‌اند. وجود امکاناتی از قبیل وسایل بازی، مسیر سلامت و ... نیز موجب شکل‌گیری قرارگاه‌های رفتاری تفریحی و ورزشی در شمال و مرکز پارک شده است اما به دلیل ضعف برخی از کیفیات محیطی در غرب پارک موجب شکل‌گیری قرارگاه رفتاری نامطلوب در برخی از ساعات انتهایی روز شده است. جدول شماره‌ی ۱ انواع قرارگاه‌های رفتاری شناسایی شده در پارک اعتماد و ویژگی‌های هر یک از آن‌ها را نمایش می‌دهد.

جدول ۱: ویژگی‌های قرارگاه‌های رفتاری موجود در پارک اعتماد

قرارگاه رفتاری	رده سنی	جنس	فعالیت مستمر	محدوده قلمرو	نوع فضایی- مکانی قلمرو	دوره زمانی	نوع دوره زمانی	برنامه	خودکنترلی
بازی شطرنج	۱۰ تا ۲۰ سال	زن و مرد	بازی، دویدن و ...	زمین بازی	ثابت بدون حرکت	۱۱ تا ۱۳ ساعات انتهایی عصر (نزدیک غروب)	موقت غیررسمی	بازی کردن	خیلی کم
بازی شطرنج	۱۸ سال به بالا	زن و مرد	نشستن، ایستادن، نگاه کردن، بازی دادن کوچک و ...	نشمین‌گاه زمین بازی	متحرک نیمه ثابت	۱۱ تا ۱۳ ساعات انتهایی عصر (نزدیک غروب)	موقت غیررسمی	نظارت بر بازی کردن کودکان و صحبت با دوستان	خیلی کم
بازی شطرنج	۵۲ سال به بالا	مرد	بازی کردن، نگاه کردن	محدوده جنوب شرقی و مرکز پارک	نیمه ثابت بدون حرکت	ساعت ۱۰ الی ۱۳ و خورشید	موقت غیررسمی	بازی شطرنج و صحبت با یکدیگر	زیاد

ادامه جدول ۱: ویژگی‌های قرارگاه‌های رفتاری موجود در پارک اعتماد

خودکنترلی	برنامه	نوع دوره زمانی	دوره زمانی	نوع فضایی - مکانی قلعرو	محدوده قلعرو	فعالیت مستمر	جنس	رده سنی	قرارگاه رفتاری
کم	ورزش کردن	موقت غیررسمی	۸ الی ۹	ثابت بدون حرکت	مرکز پارک	انجام حرکات ورزشی	زن	۳۰ سال به بالا	همچنین؟
متوسط	ورزش کردن همراه با مربی ورزشی	موقت غیررسمی	۹ به بعد	ثابت بدون حرکت	مرکز پارک	انجام حرکات ورزشی	مرد	۱۸ سال به بالا	
متوسط	فروش کالا	موقت غیررسمی	۸ الی ۹:۳۰	متحرک نیمه ثابت	در مسیر حرکت به سوی زمین ورزشی	فروختن، صحبت کردن و ...	زن	۴۱ سال به بالا	دست‌فروشی
زیاد	کلاس‌های آموزشی موسیقی، نقاشی و مشاوره خانوادگی	دایمی	۸ الی ۱۹	ثابت بدون حرکت	ساختمان مجتمع	انجام فعالیت‌های هنری	زن و مرد	۷ سال به بالا	مجتمع فرهنگی هنری اعتماد
زیاد	مصرف و توزیع مواد مخدر و صحبت با یکدیگر	موقت غیررسمی	۲۳ به بعد	متحرک نیمه ثابت	محدوده جنوب غربی پارک	سیگار کشیدن و مصرف مواد، رد و بدل کردن مواد مخدر، صحبت کردن و ...	مرد	۱۶ سال به بالا	مکان تجمع افراد ناباب

۵-۲- شناخت و تحلیل قرارگاه‌های رفتاری در پارک حکیم

تعداد، تنوع، نوع و الگوهای فضایی- مکانی قرارگاه‌های رفتاری در پارک حکیم از جنبه دیگری حایز اهمیت می‌باشد. موقعیت مکانی پارک به سبب ضعف نفوذپذیری فیزیکی (از یک لبه) و قرارگیری زمین مخروبه متعلق به آموزش و پرورش در ضلع شمالی آن در عین کیفیت بصری بالا در طراحی و اجرا، شرایط مکانی بالقوه‌ای را برای شکل‌گیری قرارگاه‌های رفتاری نامطلوب فراهم کرده است. به گونه‌ای که حضور معتادان، افراد شرور و جوانان ناباب در انتهای پارک به‌ویژه در ساعات انتهایی شب اذعان می‌کند که فضای غیرقابل دفاعی را برای اهالی و کاربران پارک ایجاد کرده است. از این‌رو کارکرد مطلوب فضا به چالش کشیده شده و مانعی

قدرتمند در برابر شکل گیری قرارگاه رفتاری مطلوب به شمار می‌رود. به طوری که قشر آسیب پذیر جامعه رغبت به حضور و استفاده از فضا را ندارند.

جدول ۲: ویژگی های قرارگاه های رفتاری موجود در پارک حکیم

خودکنترلی	برنامه	نوع دوره زمانی	دوره زمانی	نوع فضایی - مکانی قلعرو	محدوده قلعرو	فعالیت مستمر	جنس	رده سنی	قرارگاه رفتاری
زیاد	مصرف و توزیع مواد مخدر و صحبت با یکدیگر	موقت غیررسمی	۱۸ به بعد	متحرک نیمه ثابت	غرب پارک	سیگار کشیدن و مصرف مواد، رد و بدل کردن مواد مخدر، صحبت کردن و ...	زن و مرد	۱۶ سال به بالا	مکان تجمع افراد ناباب

۵-۳- مقایسه تطبیقی قرارگاه های پارک های اعتماد و حکیم

با وجود امکانات مشابه از جمله زمین بازی کودکان، مسیرهای سلامت، مبلمان و ... در دو پارک مشاهده شده است که نه تنها قرارگاه های رفتاری مشابه در آن ها شکل نگرفته، بلکه شکل گیری قرارگاه رفتاری نامطلوب (پاتوق افراد ناباب) در بوستان حکیم از شدت بیشتری برخوردار می باشد. وجود ۷ قرارگاه رفتاری در پارک اعتماد که تنها یکی از آن ها کارکرد نامطلوب داشته و این امر در حالی است که در پارک حکیم تنها ۱ نوع قرارگاه رفتاری نامطلوب در آن شکل گرفته است. نتایج نشان می دهد پیچیدگی قرارگاه های رفتاری از لحاظ تعداد، تنوع و کارکرد به کیفیات محیطی آن نیز وابسته است. ملاحظات کارشناسی از قرارگاه های رفتاری و مقایسه آن ها با یکدیگر با در نظر گرفتن کیفیات محیطی در هر دو نمونه موردی در جداول ۳ و ۴ نشان داده شده است. بررسی هنجارهای کیفیات محیطی موثر بر قرارگاه های رفتاری نشان می دهد که مکان یابی مناسب پارک، نفوذ پذیری فیزیکی و بصری و امنیت از مهم ترین کیفیات مورد نیاز برای شکل گیری قرارگاه های رفتاری می باشد که وجود آسایش و آرامش در استمرار و پایداری آن نقش بسزایی دارد.

جدول ۳: هنجارهای موثر بر شکل گیری قرارگاه رفتاری در پارک اعتماد

کیفیات محیطی	قرارگاه رفتاری
نزدیکی به پیش دبستانی نرجس (در شمال پارک)، دسترسی و امنیت مناسب، شلوغی فضا	زمین بازی کودکان
مبلمان مناسب، آسایش اقلیمی، دید مناسب به زمین بازی کودکان، نزدیکی	مکان نظارت والدین بر بازی کودکان

به ورودی اصلی پارک	
وجود سایه و میلمان مناسب نسبت به دیگر محدوده‌ها، دسترسی مناسب، سکوت و آرامش نسبی، وجود آب‌نما، دید مناسب به درون پارک	شطرنج بازان
امنیت، دسترسی مناسب، مرکزیت در پارک، امکان دیدن و دیده شدن نسبی	زمین ورزشی
حضور ورزشکاران، فضای مناسب به منظور پهن کردن وسایل	دست‌فروشی
دسترسی مناسب، تنوع فعالیت‌های هنری	مجتمع فرهنگی هنری اعتماد
دنچ بودن، ضعف چشم ناظر	مکان تجمع افراد ناباب

جدول ۴: هنجارهای موثر بر شکل‌گیری قرارگاه رفتاری در بوستان حکیم

کیفیات محیطی	قرارگاه رفتاری
محصوریت توسط بناهای اطراف، نبود چشم ناظر، ضعف دسترسی و فعالیت، خلوتی فضا، عدم رویت‌پذیری قرارگاه از سوی عابرین پیاده و سواره	مکان تجمع افراد ناباب

۶- نتیجه‌گیری

مطالعات گسترده‌ای در تبیین مفهوم قرارگاه رفتاری در رشته روانشناسی اکولوژیک انجام پذیرفته است. افرادی چون بارکر به مفاهیم قابلیت محیط، همساخت و وابستگی محیط اشاره کرده‌اند. با این وجود مطالعات اندکی در این زمینه وجود دارد که به اکتشاف عوامل محیطی موثر بر شکل‌گیری قرارگاه‌های رفتاری و نحوه کارکرد آن بپردازد. این امر در حیطه عمل حرفه-هنرهایی چون معماری منظر، طراحی شهری و برنامه‌ریزی شهری می‌باشد. زیرا نحوه انطباق و سازگاری الگوهای رفتار با محیط، پایه و اساس حرفه-هنرهای نامبرده می‌باشد. بدین‌رو در مقاله حاضر نقش کیفیات محیطی بر شکل‌گیری قرارگاه‌های رفتاری مورد مذاقه قرار گرفته است. چنین تحلیل‌هایی اطلاعاتی را در مورد هنجارهای موثر در الگوهای رفتاری فراهم می‌آورد که می‌تواند طراحان محیط را در شکل‌دهی به فضا آگاه سازد. زیرا با شکل دادن به محیط مصنوع، می‌توان شکل‌گیری قرارگاه‌های رفتاری مطلوب را تسهیل کرده و یا احتمال شکل‌گیری قرارگاه‌های رفتاری نامطلوب را کاهش داد.

در مقاله حاضر نحوه انطباق الگوهای رفتاری در بستر مکانی دو پارک و فضای سبز محلی اعتماد و حکیم با زمینه محلی مشابه مورد بررسی قرار گرفت. مشاهدات مستقیم و تحلیل یافته‌ها نشان می‌دهد قرارگاه‌های رفتاری دارای الگوهای فضایی-مکانی بوده و این الگوها را می‌توان در سه گروه ثابت، نیمه ثابت و متحرک دسته‌بندی نمود. همچنین با بررسی دقیق‌تر هریک از ویژگی‌های قرارگاه‌های رفتاری، کیفیات محیطی موثر بر تعداد و نوع آن‌ها شناسایی شده است. نتایج حاصله از یافته‌ها مبین آن است که هنجارهای نفوذپذیری بصری و فیزیکی، تنوع فعالیتی، امنیت و آسایش محیطی از مهم‌ترین عوامل موثر بر کارکرد قرارگاه‌های رفتاری می‌باشند. لازم به ذکر است هر آنچه کیفیات محیطی فضا مطلوب باشد، بستر وقوع الگوهای

رفتاری تکرارشونده بیشتر و تعدد قرارگاه‌های رفتاری مطلوب و مدت استفاده از آن، بیشتر خواهد بود. به‌طور مثال از قرارگاه‌های رفتاری مشابه در اکثر پارک‌ها می‌توان به قرارگاه‌های رفتاری شطرنج بازان، کودکان، ورزشکاران و ... نام برد. به عبارتی با تمهیدات کالبدی و غیر کالبدی در محیط می‌توان بر کارکرد قرارگاه‌های تا حد امکان تاثیر گذاشت. همچنین باید در نظر داشت که وجود قرارگاه‌های رفتاری نامطلوب بر کارکرد کلان پارک و فضای سبز و شکل‌گیری قرارگاه‌های رفتاری مثبت و فعل و انفعالات درونی آن‌ها تاثیر منقی دارد. از این‌رو فضاهای سبز و باز پارک‌ها به دلیل همگانی‌بودن سهم بسزایی در وقوع الگوهای رفتاری مطلوب و یا نامطلوب دارند که می‌توان با بررسی و در نظر گرفتن کیفیت‌های محیطی، شرایط مناسب جهت بروز قرارگاه‌های رفتاری مطلوب را فراهم نمود. علاوه بر این تحلیل داده‌ها به‌طور کلی نتایج زیر را بیان می‌کنند:

- اغلب افراد برای رفع نیازهای روحی- روانی و اجتماعی به درون قرارگاه‌های رفتاری کشانده می‌شوند و به دنبال منافع مادی خود نمی‌باشند.
- نوع فعالیت در قرارگاه رفتاری با نگرش و علاقه‌ی فرد انطباق دارد که همراه با لذت و رضایتمندی است.
- افراد، قرارگاه‌های رفتاری را در فواصل نزدیک به خانه و محل کارشان شکل می‌دهند و اغلب با پای پیاده به آن دسترسی می‌یابند.
- فعالیت صورت گرفته در قرارگاه رفتاری اختیاری است و فرد با میل شخصی خود در آن شرکت می‌کند.
- قرارگاه‌های رفتاری در میان رابطه‌های دوستانه، قدرت بیشتری دارند.
- هدف افراد از حضور در قرارگاه‌های رفتاری تفریح و اوقات فراغت، نیاز به حضور در گروه، تعاملات اجتماعی و به عبارتی فرصتی برای در اجتماع بودن و رهایی از مشکلات روزمره می‌باشد.
- اغلب قرارگاه‌های رفتاری تک جنسیتی می‌باشد و به ندرت به صورت مختلط دیده می‌شوند.
- مدت حضور افراد در قرارگاه‌های رفتاری با شرایط آب و هوایی مناسب بیشتر می‌باشد.
- برخی از قرارگاه‌های رفتاری در فصل‌های خاصی فعال می‌باشند مانند قرارگاه رفتاری اسکیت‌بازان که در فصل‌های بهار و تابستان فعال است.

منابع:

۱. آزاد ارامکی، تقی (۱۳۹۰). پاتوق و مدرنیته ایرانی، انتشارات آوای نور.
۲. آلتمن، ایروین (۱۳۸۲). محیط و رفتار اجتماعی: خلوت، فضای شخصی، قلمرو و ازدحام، ترجمه علی نمازیان، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۳. امین‌زاده، بهناز. افشار، دخی (۱۳۸۲). طراحی و الگوهای رفتاری: پیشنهادی برای بهسازی پارک‌های شهری، مجله محیط شناسی، دوره ۲۹، شماره ۳۰، صص: ۴۳-۶۰.
۴. انصاری، مجتبی. جمشیدی، سمانه. الماسی فر، نینا (۱۳۸۹). بررسی حس قلمرو و رفتار قلمروپایی در پارک‌های شهری، مطالعه موردی: پارک ساعی، مجله آرمانشهر، شماره ۴، بهار و تابستان.
۵. بنکدار، احمد (۱۳۸۹). بررسی تطبیقی جایگاه اسناد طراحی شهری در نظام برنامه‌ریزی شهری بریتانیا و ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد، برنامه ریزی شهری، دانشگاه هنر تهران.
۶. پارسی، حمیدرضا (۱۳۸۱). شناخت محتوای فضای شهری، مجله هنرهای زیبا، شماره ۱۱، صص: ۴۱-۴۹.
۷. حیدری، محمد مهدی (۱۳۹۲). قرارگاه رفتاری، هنجار یا ناهنجاری؛ نقدی بر سنت قرارگاه‌زدایی مدیریت شهری شیراز، فصلنامه گزارش سازمان نظام مهندسی ساختمان استان فارس، شماره ۷۹-۷۸، پاییز و زمستان.
۸. صالحی، اسماعیل. دیناروندی، مرتضی. هدایتی، امیر (۱۳۹۱). اصول و ضوابط طراحی پارک‌های شهری، انتشارات سیمای دانش، چاپ اول.
۹. فوسایت، آن. ماساچیو، لورا. فیتس جرالده، فرانک (۱۳۸۹). طراحی پارک‌های کوچک، ترجمه فاطمه روستایی، انتشارات آرمانشهر، چاپ اول.
۱۰. گال، مردیت؛ بورگ، والتر؛ گال، جویس (۱۳۹۱). روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان شناسی، جلد اول، ترجمه دکتر احمدرضا نصر، دکتر حمید رضا عریضی، دکتر محمود ابوالقاسمی، دکتر محمدجواد پاک.
۱۱. سرشت، دکتر علیرضا کیامنش، دکتر خسرو باقری و دیگران، چاپ هفتم، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی دانشگاه شهید بهشتی.
۱۲. گروت، لیندا؛ وانگ، دیوید (۱۳۸۸). روش‌های تحقیق در معماری، ترجمه دکتر علیرضا عینی فر، چاپ سوم، دانشگاه تهران.
۱۳. گلرخ، شمین (۱۳۹۱). قرارگاه رفتاری واحدی پایه برای تحلیل محیط، انتشارات آرمانشهر، چاپ اول.
۱۴. لنگ، جان (۱۳۸۶). آفرینش نظریه معماری، نقش علوم رفتاری در طراحی محیط، ترجمه علیرضا عینی فر، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم.
۱۵. لینچ، کوین (۱۳۸۳). سیمای شهر، ترجمه منوچهر مزینی، انتشارات دانشگاه تهران.
۱۶. مارشال، کاترین؛ راس من، گرچن ب (۱۳۷۷). روش‌های تحقیق کیفی، ترجمه دکتر علی پارسائیان و دکتر سید محمد اعرابی، چاپ اول، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

17. Alessandro, A. and Fiorella, C. (2008). "Augmented urban spaces, Articulating the physical and electronic city".
18. Barker, R. (1968). "Ecological Psychology: Concepts and Methods for Studing the Enviroment of Human Behavior", Stanford University.
19. Brown, B.B. and Perkins, D.D. (1992). "Disruptions in Place Attachment", In I. Altman and S.low (Eds), Place Attachment, New York, Plenum
20. Heft, H. (2001). "Ecological psychology in context". Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
21. Kytta, M. (2003). "Children in Outdoor Contexts", Phd dissertation, presented in Department of Architecture, Helsinki University of Technology, Espoo, finland
22. Liu, C-W. (1994). "From old town to new city: a study of behavior settings and meanings of streets in Taiwan". Unpublished doctoral dissertation, Milwaukee: department of architecture, university of Wisconsin
23. Rapoport, A. (1990). "The meaning of the built environment. Tuscon: University of Arizona Press
24. Scott, M M. (2005). "A Powerful Theory and a Paradox: Ecological Psychology After Barker", in Environment and Behavior, No. 37
25. Schoggen, P.(1989). "Behavior settings". Stanford: Stanford University Press.
26. Wicker, A. (2011). "Perspectives on Behavior settings: With Illustrations from Allison Ethnography of Japan's Hostess Club". Environment and Behavior, No. 37, 2005,XX (X)
27. Willis, A., Gjersoe, N., Havard, C., Kerridge, J., & Kukla, R. (2004). "Human movement behavior in urban spaces: Implications for the design and modeling of effective pedestrian"
28. Wen Liu, Chi. (2012). "Social and Behavioral Sciences. Challenges of Tourism upon the Local Community: Behavior settings in an old street in Tamsui", Taiwan Environments. Environment and Planning B, 31, 805–828.

